

УДК 340:330.1 (477)

Федик Лідія Богданівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права імені
Короля Данила Галицького

ПРОБЛЕМА ЦІННОСТІ ПРАВА У ПРАВОВІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Висвітлено особливості відображення цінності права в українській правовій думці кінця XIX – початку XX ст. Робиться висновок про те, що усі теорії цінності права, відносин права і моралі цього періоду можуть бути зведені до трьох типів. Перший тип приписує праву і моралі однакові функції, другий вважає, що право і мораль не мають між собою нічого спільного, третій тип ставить право вище моралі. Розвиток філософсько-правової думки в Україні (XIX – початок XX ст.) пов'язаний з поширенням ідей лібералізму. При аналізі традиції осмислення цінності права в українській правовій думці цього періоду враховувався вплив на неї ціннісних пріоритетів епохи та практичного нормативного життя. Найбільш детально розглянута проблема цінності права у наукових працях Б. Кістяківського, С. Дністрянського та В. Старосольського.

Ключові слова: етика, мораль, право, свобода, соціальна цінність права, справедливість, цінність права.

Постановка проблеми. Вивчення цінності права виникає у зв'язку з потребою підвищення ефективності його дії у конкретному суспільстві. Здобуття незалежності та формування власної правової системи зумовили необхідність верифікації основних правових понять та місця і ролі права в українському суспільстві. Інструментальна цінність права виражена у загальноприйнятих функціях права не відображає права як явища з численними ціннісними аспектами. Водночас ті елементи, які закладаються у зміст поняття «цінність права» у даному суспільстві дають змогу розкрити місце та роль права у системі соціальних норм та цінностей конкретного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цінності права виокремилася як самостійний напрям наукового дослідження у 60-х рр. XX ст. З того періоду до питання цінності права зверталися такі вчені, як О. Бандура, М. В. Костицький, Н. Оніщенко, П. Рабінович, Є. Черних, які розглядали проблему у контексті загальних проблем теорії держави та права і філософії права. Проте для більш глибокого розуміння цих понять доречно вивчення їх еволюції у правовій думці різних епох.

Постановка завдання. Мета статті є дослідження осмислення українською правовою думкою XIX – початку XX століття проблеми цінності права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цінність права – це його здатність бути метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань (суб'єктів оцінювання), бути комунікативним і погоджувальним соціальним інструментом.

Разом з тим, існує інший вимір правового впливу, який знаходиться понад рівнем інструментальної цінності. Право – це феномен, який існує в конкретно-історичному

культурному середовищі в тісному зв'язку з антропологічними властивостями людини (свідомістю, волею, психологією) і різними сторонами його практичної діяльності (економікою, політикою, релігією, мораллю, звичаями) [4, с. 23].

Водночас слід відзначити, що різні типи культур приписують праву неоднакову цінність; цінність кожної правової норми, кожного правового інструмента щораз визначається як конкретне історичне явище; цінність права неможлива поза діяльністю суб'єктів права, організаційних сил, що відповідають інститутам по створенню і реалізації права.

Власна цінність права – пов'язана з його сутністю і полягає в тому, що у праві виявляється справедлива міра свободи і рівності. Право надає свободу вибору, погоджує права й обов'язки, встановлює взаємну відповідальність особи і держави, втілює гуманізм, толерантність і консенсус, поєднує свободу і порядок – долає хаос та забезпечує розвиток і охорону порядку [9].

Інструментальна цінність права – виражається в його зовнішніх властивостях (нормативності, системності, формальній визначеності, загальній обов'язковості та ін.) як регулятора суспільних відносин, інструменту для вирішення різних завдань, зокрема для забезпечення функціонування соціальних інститутів (держави, соціального управління, моралі та ін.) та інших соціальних благ. Інструментальною цінністю права є те, що: а) виступає засобом розподілу основних матеріальних і духовних благ (через нормативне впорядкування основних суспільних відносин – виробничих, сімейних, фінансових, політичних, духовних, власності); б) містить низку специфічних правових засобів, необхідних для користування соціальними благами – суб'єктивне право і юридичний обов'язок, юридична відповідальність, засоби процесуально-процедурного характеру; в) встановлює засоби і процедури охорони і захисту соціальних цінностей; г) виступає ефективним і гуманним засобом розв'язання соціальних конфліктів; д) унормовує поведінку різноманітних соціальних суб'єктів, гарантуючи порядок [1, с. 52].

Історико-культурна цінність права – виявляється у його можливостях бути охоронцем культурних надбань різних поколінь людства, скарбницею правових принципів і норм, що вироблялися у процесі боротьби народів за свободу, демократію, права людини, її гідність, ставали спадкоємними та втілювалися у життя.

Соціальна цінність права проявляється в тому, що: 1) право є засобом державного управління, упорядковує існуючі суспільні відносини та робить це найбільш ефективно, порівнюючи з іншими соціальними регуляторами (релігія, політика, звичаї); 2) виражаючи загальну волю учасників суспільних відносин, право сприяє розвитку найбажаніших для суспільства та індивіда відносин; 3) право є універсальним, оптимальним та надійним засобом забезпечення безпеки та особистої свободи людей; 4) право відкидає силові заходи вирішення соціальних проблем, тим самим виховуючи людей на гуманістичних началах співробітництва та взаємодопомоги; 5) право засноване на ідеї справедливості [1, с. 52].

Сутність права, зміст його норм стає зрозумілішою, коли ми розглянемо відношення його до спорідненої області – моралі (моральності). Осмислення права в його взаємозв'язку з мораллю – одна з найдавніших традицій історії суспільної думки.

Усі численні теорії цінності права, відносин права і моралі можуть бути зведені до трьох типів. Перший тип приписує праву і моралі однакові функції, другий вважає, що право і мораль не мають між собою нічого спільного, третій тип твердить про примат права над мораллю.

Розвиток філософсько-правової думки в Україні (XIX – початок XX ст.) пов'язаний з поширенням ідей лібералізму. У цей період посилюються позитивістські погляди на право, і акцент повертається з питання про обґрунтування права на питання про його

функції. Суть їхніх поглядів полягала у висуванні на перший план ідеї абсолютної гідності особистості, її прав і свобод, у відстоюванні пріоритету права над політикою. При аналізі традиції осмислення цінності права в українській правовій думці цього періоду слід враховувати вплив на неї ціннісних пріоритетів епохи та практичного нормативного життя.

Найбільш яскравими українськими політичними мислителями цього часу були М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, В. Старосольський, Б. Кістяковський, С. Дністрянський, Ю. Бачинський.

М. Драгоманов оцінював право за тим же принципом, що і державу: наскільки дана правова система служить людині і громадянину. Тобто виокремлю насамперед інструментальну цінність права. Право і закон, на його думку, – вираз загальної волі народу. У законах М. Драгоманов вбачав силу, що формує суспільний порядок, перешкоджає сваволі чиновників, закріплює і гарантує недоторканість особистих прав і свобод людини. Призначення права в державі – закріплення політичних свобод [3, с. 321]. Права людини і громадянина – необхідна умова особистої гідності і розвитку. Повноту громадянських, політичних прав, на думку М. Драгоманова мала б забезпечити демократична виборча система [7, с. 22-23].

Михайло Драгоманов, був прихильником теорії природного права і вважав, що людина від народження має природні права, найважливішим з яких є право на життя, на особисту недоторканність. Головне призначення позитивного права він бачив у закріпленні прав людини і громадянина, тобто уже доходячи до ідеї соціальної цінності права.

Політико-правові погляди І. Франка (1856–1916 рр.) сформувалися під впливом ідей М. Драгоманова У філософсько-правовій творчості мислителя основний акцент зроблений на співвідношенні: особистість – колектив. У своїх політичних поглядах І. Франко – соціаліст, що визначило його бачення суспільного ідеалу. Розглядаючи справедливість і право, справедливість і рівність у тісному взаємозв'язку, І. Франко оцінював право з точки зору справедливості (соціальний підхід). На його думку право покликане регулювати відносини між людьми, користування і розподіл продуктів праці, охороняти свободу і недоторканість особистості. Саме тому І. Франко вважав, що у праві повинні бути втілені ідеї гуманізму, справедливості, прав і свобод особи і суспільства [13, с. 126, 132].

Австрійську конституцію 1867 р. він називає «паперовою», «формальною», навіть «свинською». Звертаючись до тих, хто має владу, І. Франко писав, що для них право – це щит, який прикриває безправ'я народу. І. Франко підкреслював, що слід розрізняти формальну й реальну рівність і свободу. «За цього погляду, – стверджував він, – жодна з проголошених конституцією свобод не може вважатися реальною, бо рівність перед правом, що не спирається на економічну й освітню рівність, залишається на папері, а в повсякденному житті вона для нижчих верств нездійсненна». Так зване «право», на його думку, як і основний закон – це колесо однієї поліцейсько-бюрократичної машини буржуазної держави, машини, що діє в інтересах панівних класів. У цій державі існує лише карикатура на правосуддя: закони порушуються самими суддями на догоду можновладцям.

У творчості М. Грушевського (1866–1936 рр.) переважає позитивістський підхід, помітний також вплив поглядів М. Драгоманова, теорії солідарності Е. Дюркгейма, психологічної концепції Вундта, філософії І. Канта.

Він відстоював ідеї національної державності, пріоритету прав людини стосовно права держави, пріоритету прав нації перед правами особистості, визнання людини як самостійної цінності. М.С. Грушевський зазначав, що «мораль, як і право, не існують незмінно, а творяться й перетворюються неухабно, під впливом обставин життя політичного, соціального, а головним чином економічного» [2, с. 82]. Право визнавалося ним як єдність норм, що виражають соціальну солідарність об'єднаних в націю людей. Воно

гарантується усією сумою соціально-психологічних сил у громадянському суспільстві. Примус – лише різновид гарантій. Право – чинник і атрибут усякого державного укладу. Грушевський обґрунтовував закономірність вимоги демократизації влади, гласності правових норм, необхідність розробки «виробничого права», «комунального права», закріплюючого соціально-економічні права, утверджував постулат: «права мають відповідати обов'язкам, а обов'язки – правам». Дію принципу «дозволено все, що не заборонено законом» мислитель вважав ознакою демократичного суспільства [3, с. 380].

Значний внесок у розвиток філософії права в Україні вніс Б. Кістяківський (1868–1920 рр.) – один з видатних українських теоретиків лібералізму. Загальна світоглядна позиція Б. Кістяківського сформувалася під впливом ідей М. Драгоманова. Підхід Б. Кістяківського до вирішення філософсько-методологічних проблем можна визначити як соціокультурний. Він припускає, з одного боку, визнання права як найбільш значного виразника культури, а з іншого – розгляд культури як найважливішого способу реального буття права. Тому історично сформований рівень правосвідомості і правової культури є визначальними факторами побудови правової держави [8, с. 13].

До права Б. Кістяківський підходив і як соціолог, і як прихильник неокантіанської філософії цінностей. У першому випадку він розглядав право як соціальне явище, засіб контролю суспільства над індивідом; у другому – як соціальне втілення надісторичних цінностей, завдяки яким право посідає центральне місце у сфері культури. Тому загальна теорія права, як вважав Б. Кістяківський, повинна ґрунтуватися на загальній філософії культури.

У розумінні права Б. Кістяківський виділяє чотири підходи:

- 1) аналітичний, відповідно до позитивістської концепції права;
- 2) соціологічний, де право — форма соціальних відносин;
- 3) психологічний, що відповідає психологічному поняттю права;
- 4) нормативний, що відповідає аксіологічному поняттю права [12].

Він обстоював синтетичний підхід до розуміння права, що поєднував методи догматичної юриспруденції з методами соціологічної і психологічної шкіл права. Розглядав право як етичну цінність, найвагоміший виразник культури суспільства; вважав, що правові норми ґрунтуються на етичній свідомості людини і завдяки діям людей, які усвідомлюють свій обов'язок, право перетворює соціально необхідне на обов'язкове; що цінності права відносні, але вони задають формальні властивості інтелектуальної і вольової діяльності людей. На його думку, головний і найсуттєвіший зміст права складають ідеї справедливості та свободи; право не можна розглядати лише як політичний і адміністративний інструмент, воно є також основною умовою внутрішньої свободи людини. Намагався синтезувати дві головні на той час концепції влади – психологічну та нормативно-правову. Втіленням правової ідеї вважав правову державу, що, з одного боку, обмежена правами особи, з іншого – забезпечує їхнє дотримання; вищим етапом державотворення – державу, яка гарантує соціальну справедливість [6].

Отже, Б. Кістяківський, розглядаючи право в системі аксіологічних координат, його сутність вбачав у соціальному втіленні надісторичних цінностей, завдяки яким право посідає одне з центральних місць у сфері культури. Водночас право він досліджував із соціокультурних позицій, тобто як соціальне явище, засіб контролю суспільства над індивідом.

З точки зору західноукраїнського правника В. Старосольського право має служити цілям, які є поза ним і тільки у цьому випадку воно перетворюється з простого соціального явища у «позитивне», корисне і завдяки цьому бажане. «Виправданням» права та окремих його норм, з точки зору науковця, є те, що воно виконує соціальну функцію краще ніж інші

чинники, які повинні виконувати ту ж функцію. Такою функцією є впорядкування, уможливлення та полегшення соціального життя [11, с. 14-15]. Відмінність етики від права полягає у тому, що етика вимагає від людини не тільки зовнішнього дотримання своїх норм, але й їх внутрішнє сприйняття. Етичні норми в кожному окремому випадку потребують індивідуального схвалення з боку суб'єкта, чого власне не потребує право.

Ще на одну рису, яка відрізняє норми етики від норм права вказує Л. Петражицький: у праві обов'язкові однієї людини відповідає право іншої, – у етиці обов'язок не викликає нічийого права. Якщо право є системою суб'єктивних прав і обов'язків, то етика є системою самих обов'язків. Це визначає індивідуалістичний характер етики. Людина, яка діє відповідно до етики, робить усе вільно у згоді з собою, не підпорядковує своє «я» зовнішньому, чужому наказу. Цінність права ми визначаємо етикою, дивлячись чи і на скільки зміст правової норми відповідає вимогам етики. Водночас ми не питаємо чи відповідає етика нормам права і не визначаємо її цінності відносно «правовості» (відповідності праву). Тому В.Старосольський у співвідношенні права та етики надає перевагу етиці. Якби існувало суспільство в якому сила етики була б така велика, що право не мало б можливості виконувати свою практичну функцію, тоді б ми високо оцінювали таке суспільство. Таким чином, на думку вченого, як за змістом та і за силою дії етика має перевагу над правом, оскільки норми етики діють абсолютно, тоді як норми права – відносно. Проте за формою право стоїть вище етики. Завдяки формальній сформованості права можна використовувати його при творенні системи етики [11, с. 16, 18]. Це пов'язано з характером права як «зовнішньої» норми. Етика має індивідуалістичний характер і може пропагувати тільки загальні настрої при цьому вона не може приписувати як ці настрої мають проявлятися в конкретних ситуаціях і щодо конкретних людей. Водночас, зважаючи на різноманітність людей та життєвих ситуацій, етика мусить відмовитися від спроби охопити своїми «приписами» конкретних людей і ситуації, залишаючи людині індивідуальний вибір. Пробувати нормувати конкретні випадки етика може тільки вдаючись до казуїстики (застосування до окремих випадків загальних догматичних положень [5]). Інакша ситуація з правом, яке свідомо відмовляється від врахування залежних від конкретної індивідуальності різноманітностей і свідомо творить тільки загальні норми, тобто по суті творить шаблонні, трафаретні приписи. Якщо вивчати право і етику з точки зору їх здатності об'єднувати людей у громаду, здатної до впорядкованої та організованої діяльності – їх значення з цієї точки зору суттєво відрізняється. Етика виконує роль об'єднуючого чинника тільки у загальних питаннях за умов відсутності розходжень і відмінностей, але коли доходить до практичної діяльності, етичного зв'язку вже замало і виникає необхідність у переході від етики до права. Це обумовлено знову ж таки автономністю етики: суть суспільства полягає в тому, що його існування незалежне від волі одиниць. Саме це може забезпечити право і в цьому проявляється його практична перевага над етикою. Особа, яка керується етикою, діє з власної волі та етичних переконань. Через це етика є небезпечна для суспільно організованої діяльності, там де індивідуальне переконання суперечить загальному і навіть протистоїть йому. Тому соціальний порядок творить тільки право, а організоване суспільство і суспільство з розвиненим правовим порядком є тотожними поняттями. Водночас праву властива відносна, а не абсолютна цінність. Це проявляється у тому, що праву не властиве внутрішнє переживання, яке виявляється у справах етики. «Переймання» ідею права, складніше ніж етичною ідеєю і вимагає суспільної зрілості при усвідомленні недосконалості права. Водночас ступінь сприйняття суспільством права є мірою суспільної культури. Сприйняття права можливе тільки там, де усвідомлення недоліків права, його відносності, урівноважується

переконанням про його незамінність у суспільному житті, його соціальну функцію та організуючого фактора.

Уже згадуваний Лев Петражицький вважав, що саме право здійснює найбільший вплив на суспільство. При цьому право ставив вище моралі. Етична мотивація, свідомість обов'язку породжує моральні обов'язки, що є важливим, але недостатнім у відносинах між двома сторонами. Обов'язки, «закріплені за іншими, за якими те, чому зобов'язана одна сторона, належить іншій стороні, як щось їй належне» Петражицький називає правами або юридичними обов'язками. Вони лежать в основі правовідносин, прав осіб і закріплюються в юридичних нормах. До сфери дії права входить безліч життєвих випадків і питань поведінки, не передбачених офіційним правом [3, с. 357].

Погляди на державу у право С.Дністрянського сформульовані у працях «Звичаєве право та соціальні зв'язки», «Генеza та основи права», «Загальна наука права та політики», «Соціальні форми права». Зокрема у праці «Звичаєве право та соціальні зв'язки» С.Дністрянський доводить, що для успішного існування соціального зв'язку (певної організації соціального життя – у вигляді сім'ї – роду – племені – держави – народу) потрібні норми, які виникають із внутрішнього переконання про взаємну залежність людей у процесі задоволення своїх потреб. Формою реалізації норм є звичай. Кожний суспільний зв'язок наділений своїм окремим соціальним життям, у межах якого працює «соціальна етика», якою керуються члени цього зв'язку. Вчений відносить правові норми до соціально-етичних [14, с. 78]. В розумінні С. Дністрянського право – це універсальне явище і природне, і соціальне, і економічне, і політичне, яке існує як у державі, так і поза нею. Оскільки норми первісних соціальних об'єднань часто суперечили між собою, то держава з метою забезпечення правової охорони членів суспільства, узгодження інтересів соціальних об'єднань та подальшого їхнього існування та розвитку, створює власну систему правових норм. Іншими словами, держава створює власну правову систему як механізм узгодження різних правових норм.

Право поза державою відрізняється від права в державі лише тим, що державне право забезпечується державним примусом, а природне, соціальне та економічне право – суспільним примусом. Критерієм розмежування права й інших соціальних норм є наявність примусу, при цьому примус може бути як фізичним, так і психологічним чи моральним. З розвитком цивілізації та правової держави, на думку С. Дністрянського, роль морального, а не фізичного примусу постійно зростатиме. Право – це обов'язковий атрибут життя суспільства, який завжди виконував регулятивну функцію – врегулювання соціальних зв'язків між індивідами.

На думку С. Дністрянського, завдання, яке стоїть перед державою, полягає у створенні стабільності та узгодженості інтересів у суспільстві. Державне право лише тоді зможе досягти поставленого перед державою завдання, коли воно буде базуватись на звичаєвому праві. Тільки в такому випадку держава може стати правовою державою [10, с. 34]. На відміну від легітимізму, який цінував у праві владно-наказовий характер, С. Дністрянський клав в основу права справедливість, рівність, свободу [10, с. 19-20]. Таким чином С. Дністрянський насамперед виокремлював інструментальну цінність права як засобу забезпечення мирного співжиття суб'єктів відносин між собою і для збереження спільної мети.

Висновки. Таким чином українська політико-правова думка кінця XIX – першої половини XX ст. зосереджувалася на інструментальній цінності права, що обумовлювалося об'єктивними причинами – відсутності власної державності та оцінці права як інструмента її досягнення. Водночас можна прослідкувати поступову еволюцію правової думки у бік

визнання соціальної цінності права, яскравим прикладом чого стали праці В. Старосольського.

Список використаних джерел

1. Гольцова О.Є. Соціальна цінність права в контексті меж сучасного правового регулювання // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 51-54.
2. Грушевський Михайло. На порозі нової України. Статті й джерельні матеріали. – Нью-Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен. – 1992. – С. 82.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: підручник для студентів в юридичних вищих навчальних закладів. – Харків: Консум, 2004. – 432 с.
4. Жуков В. Н. Право как ценность / В. Н. Жуков // Государство и право. – 2010. – № 1. – С. 21-34.
5. Казуїстика // Словник іншомовних слів Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoedia.org.ua/42/53402/283289.html>
6. Кістяківський Богдан Олександрович // Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7092
7. Круглашов А.М. Держава, нація, людина (Михайло Драгоманов про національний розвиток України) / А.М.Круглашов // Вісник АН України. – 1992. – №2. – С. 22-23.
8. Павко А.І. Право і культура: методологічні проблеми взаємовпливу / А. І. Павко // Юридична наука. – 2012. – № 4. – С. 12-18.
9. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. – Київ: Правова єдність, 2010. – 525 с.
10. Станіслав Дністрянський – світоч української правової науки: Матеріали наук. конф. юридичного інституту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. – Тернопіль, 1999. – 86 с.
11. Старосольський В. Цінність права // Життя і право. – Львів, 1928. – С. 11-21.
12. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильяк, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
13. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Франко І. Зібр. тв.: у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С.76 – 139.
14. Яцино К. Історія становлення соціології права в працях вітчизняних вчених // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – № 93. – С. 75-80.

Федык Л. Б. Проблема ценности права в правовой мысли Украины (XIX – начало XX вв.)

Освещены особенности отражения ценностей права в украинской правовой мысли конца XIX – начала XX в. Делается вывод о том, что все теории ценности права, отношений права и морали этого периода могут быть сведены к трем типам. Первый тип приписывает праву и морали одинаковые функции, второй считает, что право и мораль не имеют между собой ничего общего, третий тип ставит право выше морали. Развитие философско-правовой мысли в Украине (XIX – начало XX в.) связан с распространением идей либерализма. При анализе традиции осмысления ценности права в украинской правовой мысли этого периода учитывалось влияние на нее ценностных приоритетов эпохи и практической нормативной жизни. Наиболее подробно рассмотрена проблема ценности права в научных трудах Б. Кистяковского, С. Днистрянского и В. Старосольского.

Ключевые слова: этика, мораль, право, свобода, социальная ценность права, справедливость, ценность права.

**Fedyk L. B. Problem of values of law in Ukraine legal thought
(XIX – early XX century)**

The features of the interpretation of the values of law in the Ukrainian legal opinion late XIX – early XX century. The conclusion is that all value theory of law, relations law and morality of this period can be divided into three types. The first type provides the right and moral functions only son, the second - Law and morality have nothing in common, the third type places right above morality. The development of philosophical and legal thought in Ukraine (XIX – early XX century.) associated with the spread of liberal ideas. In analyzing the concept of «right values» in the Ukrainian legal thought of the period taken into account the influence of age and value priorities regulatory practical life. In detail the problem of the value of the right papers, B. Kistyakivskoho, S. Dnistrianskoho and V. Starosolskoho.

Key words: ethics, morality, law, freedom, social value of law, justice, the right value.

Надійшла до редакції 24 березня 2017 р.

